

Pædagogisk tilstedevær i børnehaven

– omsorg for det enkelte barn og børnegruppen

Nina Kramp,
ph.d.-studerende ved Institut for Antropologi,
Københavns Universitet & Institut for
Sygepleje- og Ernæringsuddannelser,
Københavns Professionshøjskole
nkra@kp.dk

Jonas Winther,
ph.d. og adjunkt ved Institut for
Pædagoguddannelse,
Københavns Professionshøjskole
jwin@kp.dk

Line Hillersdal,
ph.d. og docent ved Institut for Sygepleje-
og Ernæringsuddannelser,
Københavns Professionshøjskole &
lektor ved Institut for Antropologi,
Københavns Universitet
lihi@kp.dk

Resumé

Gennem analyser af etnografiske fortællinger fra hverdagen på en børnehavestue viser vi, hvordan pædagoger drager omsorg for både det enkelte barn og børnegruppen gennem det, vi kalder *pædagogisk tilstedevær*, som orienterer sig mod fællesskabets evne til at favne den enkelte. Vi viser, hvordan *pædagogisk tilstedevær* udfoldes gennem omsorgsfaglige praksisser – kropslig deltagelse, prioritering og orkestrering – hvor dyadiske og polyadiske omsorgsprocesser integreres. Artiklen bidrager med en udvidelse af omsorgsbegrebet ved at udfordre de udviklingspsykologiske perspektiver, som traditionelt dominerer feltet, og deres vægtning af dyadiske relationer og individorienterede tilgange.

Nøgleord: Omsorg, børnegruppe, daginstitutioner, pædagogisk praksis, etnografisk feltarbejde, pædagogisk tilstedevær

Abstract

By analyzing ethnographic narratives from everyday life in a kindergarten, we demonstrate how pedagogues care for both the individual child and the collective group of children through a form of *pedagogical presence* that focuses on the collective's capacity to encompass the individual. We argue that *pedagogical presence* unfolds through care practices – bodily participation, prioritization, and orchestration – that integrate both dyadic and polyadic care processes. The article expands the concept of professional childcare by challenging the developmental psychological perspectives that traditionally dominate the field, particularly their emphasis on dyadic relationships and individual-oriented approaches.

Keywords: Polyadic care, professional care, children, kindergarten, ethnography, pedagogical presence

Artiklen kan findes på
<https://tidsskrift.dk/FPPU>
DOI: 10.7146/fppu.v9i1.156765

Indledning

Ada, der er pædagog på Billestuen i et integreret dagtilbud i København, løfter armene op foran kroppen, som om hun vugger et spædbarn. "Den her form for omsorg," siger hun, "den er der ikke altid så meget tid til. Så vi gør mange andre ting. Men jeg har ikke tænkt på de ting som omsorg."

Pædagogen Bo – Adas kollega – istemmer og uddyber:

"Idealet for os pædagoger er nærvær. For os er det en slags lysende stjerne, som vi stiler efter. Men det, at vi skal sikre nærværet i en hverdag med forholdsvis få voksne til mange børn, er et vilkår, vi må leve med. Det er noget, vi må arbejde omkring, men som grundlæggende står i vejen for, at vi kan være nærværende."

Adas og Bos refleksioner stammer fra et gruppeinterview, hvori de beskrev omsorg som en tæt kropslig relation mellem én omsorgsgiver og én omsorgsmottager og som en form for nærvær, der, som de forklarer, imidlertid har trange kår i en almindelig dagtilbudshverdag. Samtidig beskrev de, at de "gør mange andre ting" for at imødekomme børnegruppens mange og ofte modsatrettede behov: De er "opmærksomme på stemninger," de har "antenne ude," og de forsøger på forskellige måder at "arbejde omkring" institutionshverdagens begrænsede muligheder for en-til-en-nærvær.

Den omsorgsforståelse, som personalet på Billestuen udtrykker med vuggemotivet og begrebet nærvær, afspejler en mere generel dyadisk omsorgsforståelse, som er udbredt blandt pædagoger (Gitz-Johansen, 2022). Den knytter også an til udbredte udviklingspsykologiske omsorgsforståelser, som bl.a. understreger betydningen af tilknytning (Bowlby, 1994), intersubjektivitet (Stern, 1985; Trevathern, 1979), spejling (Winnicott, 2022) og følelsesmæssig afstemning (Stern, 1985) for børns udvikling. Som Ditte Winther-Lindqvist (2023) har påpeget, betyder en dyadisk og ofte udviklingspsykologisk forståelse af omsorg, at der kun findes få pædagogiske forskningsstudier, der undersøger, hvad omsorg for hele børnegrupper indebærer i praksis. Ligeledes mangler der undersøgelser af, hvordan dyadiske omsorgsprocesser fletter sig sammen med polyadiske omsorgsprocesser – den omsorg, der finder sted i dynamiske og komplekse samspil mellem flere aktører.

Og det er netop spørgsmålet, vi ønsker at behandle i denne artikel: Hvad gør pædagoger for at drage omsorg for både det enkelte barn og hele børnegruppen? Som vi ser det, bør et svar på dette spørgsmål baseres på en etnografisk undersøgelse af "de mange andre ting", som pædagoger gør i stedet for, rundt om og for at skabe tid og plads til den nære dyadiske omsorgsrelation, som for dem udgør et centralt, men udfordrende omsorgsideal. Gennem analyser af etnografiske fortællinger om hverdagen på Billestuen viser vi, hvordan personalet drager

omsorg for både det enkelte barn og børnegruppen gennem det, vi kalder *pædagogisk tilstedeværelse*. Modsat nærvær, som handler om at møde den enkelte med tæt kontakt og intimitet, indebærer *pædagogisk tilstedeværelse* en orientering mod fællesskabet og dets muligheder for at favne den enkelte. I artiklen viser vi, hvordan *pædagogisk tilstedeværelse* bygges på og udfoldes gennem tre praksisser, der integrerer dyadiske og polyadiske omsorgsprocesser: *kropslig deltagelse*, *prioritering* og *orkestrering*.

Empiriske materialer og analytiske perspektiver

Artiklen er en del af Nina Kramps ph.d.-projekt, som undersøger institutionelle omsorgspraksisser i børns overgang fra dagtilbud til skole- og fritidsordning og skole. Ph.d.-projektet og artiklen er informeret af teoretiske perspektiver fra den antropologiske omsorgsforskning og det tværvideenskabelige forskningsfelt Science & Technology Studies (STS). Inden for disse forskningsfelter er det udgangspunktet, at omsorg må undersøges etnografisk som et empirisk fænomen, der udfolder sig i konkrete sociale, materielle og kulturelle sammenhænge (Mol, 2008; Mol et al., 2010; Seaman et al., 2019; Thelen, 2015).

En central pointe er, at omsorg indebærer *fifften* – et vedvarende arbejde med at tilpasse, justere og arrangere kroppe, subjektiviteter, aktiviteter og materialiteter på måder, der understøtter det gode (Mol et al., 2010). Som Annemarie Mol, Ingunn Moser og Jeannette Pols (2010) formulerer det, kræver god omsorg "vedholdende fifften i en verden fuld af kompleks ambivalens og skiftende spændinger" (s. 14, vores oversættelse). I praksis handler omsorg derfor i mindre grad om at opfylde det enkelte individs behov perfekt, men i højere grad om at skabe og løbende genskabe lokale omsorgsarrangementer (Hillersdal & Winther, 2023, 2024), hvori forskellige – og nogle gange modstridende – idéer om 'det gode' håndteres og forenes. Omsorg kan således forstås som en situeret og kollektiv bedrift (Mol, 2008; Mol et al., 2010). Dette perspektiv på omsorg egner sig godt til at forstå, hvad omsorg er i en dagtilbudskontekst, da det gør det muligt at undersøge og fremhæve de konkrete måder, hvorpå det lykkes pædagoger at udvikle praksisser, der integrerer de tilsyneladende modsatrettede værdier, som de skal realisere: hensynet til det værdifulde individ og til det værdifulde fællesskab (Aabro & Togsverd, 2020, s. 51).

Ovenstående perspektiver udgjorde afsættet for Ninas etnografiske feltarbejde (Hammersley & Atkinson, 2019; Madden, 2017) på Billestuen, en børnehavestue i København med 22 børn i alderen 3-6 år, hvor pædagogerne Bo, Tine og Ada udgør det faste personale. Gennem to måneder deltog Nina i stuens hverdagsliv og i personalets ugentlige stuemøder. Som supplement til observationerne gennemførte hun kvalitative interviews og gruppeinterviews med personalet og børnene.

Modsat nærvær, som handler om at møde den enkelte med tæt kontakt og intimitet, indebærer *pædagogisk tilstedevær* en orientering mod fællesskabet og dets muligheder for at favne den enkelte

Under sit feltarbejde måtte Nina håndtere en række etiske dilemmaer, som er velkendte i forbindelse med etnografisk feltarbejde blandt børn og i pædagogisk praksis (se Gulløv & Højlund, 2003). Et dilemma, der var særligt centralt, knyttede sig til hendes dobbelte position dels som forsker og dels som tidligere lærer med pædagogisk erfaring i arbejdet med børn. På den ene side muliggjorde Ninas erfaringer med pædagogisk arbejde en høj grad af deltagelse, indforståethed og ligeværdighed i relationen til pædagogerne. På den anden side kunne netop denne praksisfortrolighed sløre hendes position og interesser som forsker og gøre det uklart for personalet, hvornår hun observerede, samt hvad hun var optaget af. Denne dobbeltposition gjorde det nødvendigt for Nina at arbejde refleksivt med sin rolle som forsker og løbende at dele, drøfte og kvalificere iagttagelser og foreløbige analyser med personalet.

Som et led i dette udarbejdede Nina en række etnografiske fortællinger og 'mellemtekster', dvs. foreløbige etnografiske analyser (Bundgaard & Mogensen, 2018). Disse tekster synliggjorde ikke blot projektets analytiske fokus og Ninas interesser som forsker; de udgjorde også et centralt redskab i den analytiske proces, som vi ønskede skulle være empirisk forankret, kompleksitetssensitiv (Staunæs & Søndergaard, 2007) og kollaborativ. Dels har vi diskuteret mellemteksterne og de etnografiske fortællinger i forskergruppen med inddragelse af omsorgsantropologiske perspektiver. Dels har vi delt vores foreløbige analyser med pædagogerne på Billestuen for at kvalificere vores forståelse af de aspekter af pædagogisk omsorg, som ikke kan omfattes af en dyadisk omsorgsforståelse. At dele etnografiske mellemtekster med personalet har således haft et både etisk og analytisk formål, eftersom det sikrede transparens i forskningsprocessen og samtidig skabte en dialog, der kunne nuancere analyserne.

Processen har ledt frem til de tre etnografiske analyser i artiklen, som viser, hvordan omsorg for det enkelte barn og børnegruppen i dagtilbud sikres gennem et sammensat omsorgsfagligt beredskab, som vi kalder *pædagogisk tilstedevær*, der er udgjort af tre gensidigt komplementære praksisser: 1) *kropslig deltagelse*, som handler om at fornemme og respondere på stemninger og behov i børnegruppen, 2) *prioritering*, som indebærer at identificere behov og vurdere, hvilke der skal have forrang i konkrete situationer og i pædagogiske rutiner, samt 3) *orkestrering*, som består i at udvikle samværsformer og rammesætninger, der understøtter både det enkelte barns og børnegruppens livsudfoldelse.

I det følgende vil vi gennem analyser af etnografiske fortællinger om livet på Billestuen udfolde, hvad *pædagogisk tilstedevær* indebærer i en dagtilbudshverdag præget af vilkår, som er typiske i danske børnehaver: lidt personale til mange børn, stigende sygdomsfravær blandt personalet (Cepos, 2023), deltidsansættelser (Indenrigs- og Boligministeriet, 2021) og børnegrupper med forskelligartede og komplekse behov (EVA, 2024).

Afslapning: at være til stede med kroppe og materialiteter

"Der ligger toogtyve børn og tre pædagoger på madrasser i den bagerste del af Billestuen, som Bo, Tine og Ada finder bedst egnet til den stund på dagen, som de kalder "afslapning". Børnenes energiniveau har været højt, og turen ud for at vaske hænder efter frokost har været forbundet med høje stemmer og et par kolbøtter på de madrasser, som Ada rutineret har fordelt på gulvet. Ti minutter tidligere har børnene spist madpakker her.

Mens Bo og Tine har hjulpet børnene med at lægge madpakker tilbage i køleskabet, har Ada rullet bord og stole ud af rummet, fejlet gulvet, trukket mørklægningsgardinerne for og lukket foldedørene i, som adskiller den del af stuen fra resten.

Efter lidt tumlen falder der hurtigt ro på børnegruppen, og det er tydeligt, at de ved, hvad der skal ske. Børnene finder tæpper og puder i kurve, som Ada har stillet frem. Enkelte af dem tager også en bamse og lægger sig for sig selv eller i små grupper af to-tre på madrasserne.

Pædagogerne ligger der også med børn foran og bag sig, opad og oven på sig. De dæmper hviskende stemmer på tværs af rummet med små shh-lyde og blikke og beroliger rastløse kroppe ved at flytte dem rundt eller bringe dem tættere på deres egen.

De børn, som ikke søger eller har åbenlyst behov for de voksnes hjælp til at slappe af, ligger spredt ud på madrasserne med tæpper over sig og puder under deres hoved. Nogle ligger og piller ved deres bamser, mens de lytter til historien, og andre ligger og aer hinanden. Fireårige Fie sidder med treårige Livs hoved i sit skød. Mens hun lytter til historien, aer hun Liv på panden og i håret. Ved siden af Bo ligger to femårige drenge, Leo og Ole, helt tæt op ad hinanden med lukkede øjne.” (Feltnoter)

Den etnografiske fortælling ”afslapning” om den daglige hvilestund på Billestuen skildrer en hverdagsrutine, som er blevet udviklet for at imødekomme de yngste børns behov for en lur – i et tidsrum, hvor de fleste børn hellere vil lege. Pædagogerne forklarede, at de havde drøftet og afprøvet forskellige løsninger såsom at finde en rolig krog, enten indenfor eller udenfor, til den lille gruppe børn, der har behov for hvile. Institutionens planløsning, arkitektur og begrænsede areal betød dog, at dette havde været svært at gennemføre uden at begrænse de vågne børns muligheder for leg og ophold. Samtidig vurderede personalet, at det var pædagogisk uholdbart dagligt at sende hovedparten af børnene udenfor for at give de små ro til en lur indenfor. Den endelige løsning blev en fælles afslapningsaktivitet, hvor de *prioriterede* de yngste børns hvilebehov over de ældre børns behov for leg og adspredelse ved at almentøre det og gøre det til et fælles anliggende og gode. Som Ada udtrykte det i et interview: ”Alle børn kan få noget ud af en fælles afslappende aktivitet” og ”få pulsen ned i fællesskab”.

Formuleringen ”at få pulsen ned i fællesskab” indfanger intentionen med afslapningsaktiviteten: at dirigere og stemme børnegruppen, så børnenes individuelle kroppe forenes til én stor hvilende, men pulserende enhed. Som det fremgår af fortællingen, er alle – både børnene og personalet – kropsligt forbundne: Fie aer stille Livs pande, Leo og Ole ligger tæt op ad hinanden og slapper af, andre børn ligger

med bamser og tæpper, og Bo, Ada og Tine sidder og ligger med børn omkring sig. Børnene og de tre pædagoger deltager alle på forskellige måder i en kollektiv og delt omsorgspraksis, hvor alle på skift både giver og modtager omsorg – og dermed er både subjekter og objekter for omsorg (Winance, 2010, s. 95). En afgørende del af ”at få pulsen ned i fællesskab” er personalets *kropslige deltagelse* i afslapningsaktiviteten. Med opmærksomme blikke, beroligende berøringer, dæmpet hvirken og stille kropslig puslen indgår personalet som beroligende kroppe blandt mange urolige. I stedet for at håndhæve regler eller fastsætte én bestemt måde at hvile på hjælper Bo, Ada og Tine børnene med at finde en måde at slappe af på, der passer til dem – om det er at tage en lur, ligge og nusse, lytte til en bog eller dagdrømme. Dette skaber stor variation i rutinen: Nogle dage hviler børnene ét sted, andre dage et andet. Nogle ligger alene, mens andre ligger tæt på eller oveni hinanden. Nogle søger pædagogernes nærhed, mens andre falder til ro alene. Børnene kan indtage rummet og deltage i aktiviteten på deres egne måder, så længe de følger det fælles pulsslag, som pædagogerne slår an med deres både afslappende og afslappede måde at være til stede på.

En central del af afslapningsaktiviteten er pædagogernes rammesætning. Personalet omdanner stuen fra et sted, der inviterer til leg, til et sted, der inviterer til afslapning. Med foldemadrasser, mørklægningsgardiner og foldedøre gør de rummet mørkere, blødere og mere huleagtigt. De erstatter også legetøjet med tæpper, puder og bamser og sætter en lydbog på, hvilket ifølge pædagogen Bo fungerer bedre end højtlesning, da lydbøger ”sætter de voksne fri” til at være opmærksomme på og lægge sig hos de børn, der har svært ved at falde til ro. Ada, Bo og Tine *orkestrerer* således rummet, så det fungerer som ”en tavs pædagogisk medhjælper” (Gulløv & Højlund, 2006, s. 134), der bistår dem i deres arbejde med at ”stemme” (Ehn et al., 2015; Gitz-Johansen, Kampmann & Kirkeby, 2001, s. 91) børnene til aktivitetens på én gang lukkede og åbne formål: at slappe af.

Som det ovenstående viser, handler *pædagogisk tilstedeværelse* i den daglige afslapningsaktivitet om at samle og forbinde hele børnegruppen omkring hvile, ro og kollektiv intimitet som fælles anliggender og goder og derigennem imødekomme de yngste børns søvnbehov. Gennem blikke, berøringer og afslappet adfærd guides børnene til individuel og fælles hvile, hvor både børn og pædagoger bidrager til og modtager omsorg. Samtidig omdanner pædagogerne rummet og rammerne, så materialer og aktiviteter understøtter fællesskab og afslapning.

”En skæv morgen”: at udstrække og distribuere ansvaret for omsorg

”Det har været en ekstra skæv morgen, fortæller Ada, da jeg (Nina) træder ind på Billestuen. Ada sidder på en lav skammel med hjul på; på hendes skød sidder treårige Olga, som har gået i vuggestue indtil for ganske nylig, med hovedet op ad hendes bryst og en bamse

i hænderne. Ada fortæller, at Bo har fri, at Tine er syg, og at hun sammen med vikaren Pernille er alene med stuens toogtyve børn. De har derfor besluttet at droppe samling, legegrupper og turen ud af huset.

Ada håndterer flere praktiske opgaver med Olga på skødet. Hun triller frem og tilbage mellem tegnebordet og krea-hylden, klipper hjerter ud og tager telefonen. Hun tager også imod de sidste børn og hjælper dem i gang med aktiviteter og ind i lege – alt sammen med Olga på skødet.

På et tidspunkt bliver to drenge uvenner, og Ada sætter Olga på skamlen og fortæller, at hun snart er tilbage, hvilket hun også er. Kort efter, da to piger støder sammen, og den ene slår sig, rykker Ada Olga over på det ene ben, så der er plads til den tilskadekomne pige på det andet.

Da pigen rejser sig, ruller Ada og Olga tilbage til tegnebordet, hvor flere af de større børnehavebørn spørger ind til Olgas tegning. Olga er tavs og svarer ikke. Ada fortæller, at Olga har det lidt svært, og at hun derfor er lidt stille og har brug for at sidde hos hende. Hun spørger femårige Alma, om hun kender følelsen. Alma og de andre børn svarer i munden på hinanden, at det gør de. Alma rejser sig og henter en blå farveblyant til Olga. 'Du skal have blå til Elsas kjole, ikke Olga?' spørger hun, mens hun rækker blyanten til Olga, som tager imod den og nikker. Ada smiler til Alma og siger, at 'det er dejligt, at I er gode ved hinanden'.

Lidt efter, mens Olga tegner på sin tegning, og Alma hjælper til, flytter Ada hende fra sit skød og over på en stol, hvor hun nu sidder selv, mens hun fortsætter med at tegne og snakke med Alma og de andre børn." (Feltnoter)

Etnografien om "en skæv morgen" viser, hvordan *prioritering* er afgørende for at opretholde en omsorgsfuld praksis i en omskiftelig og til tider presset hverdag. Den konkrete morgen, som fortællingen beskriver, er ikke ualmindelig på Billestuen. To af stuens tre faste pædagoger arbejder deltid og har hver en ugentlig fridag, hvilket gør "skæve morgener" til en almindelig forekomst. Morgenstunden bliver dog ekstra skæv, når den ene pædagog er syg som i denne fortælling. Det akutte mandefald denne morgen betyder, at Ada og vikaren Pernille hurtigt må tage bestik af situationen og vurdere, hvilke behov, hensyn og pædagogiske dagsordener der skal prioriteres. De vælger at droppe de planlagte pædagogiske aktiviteter – samling, legegrupper og ekskursion – og i stedet starte dagen med kreative aktiviteter og fri leg for at kunne imødekomme Olgas behov for nærvær og trøst.

At Ada prioriterer at møde Olgas behov med nærvær, betyder imidlertid ikke, at hun ikke er tilgængelig for resten af børnegruppen. Hendes *prioritering* går hånd i hånd med en særlig *kropslig deltagelse* i livet på stuen. Skamlen spiller i den forbindelse en central rolle; den gør Ada mobil, tilgængelig og i stand til at møde børnene i øjenhøjde – alt sammen, mens hun har Olga på skødet. Fra denne siddende, men mobile position kan Ada tilbyde Olga kropsligt og følelsesmæssigt nærvær og gradvist støtte hende ind i børnegruppen. Samtidig kan Ada bevare overblikket og tilbyde støtte til resten af børnegruppen, hvad enten det handler om at tage imod børn, hjælpe med praktiske opgaver eller give trøst. Skamlen fungerer dermed som en central teknologi, der gør Ada i stand til – på én og samme tid – at indgå i en dyadisk omsorgsrelation med Olga og være tilgængelig og responsiv over for børnegruppens behov.

Udover at bruge skamlen til at maksimere sin tilstedeværelse *orkestrerer* Ada børnegruppen som centrale aktører i omsorgen for Olga. Som det fremgår, inddrager Ada en lille gruppe tegnende piger ved at fortælle dem, at Olga har det svært, og spørge, om de kender følelsen. Børnene reagerer med genkendelse, deler deres egne erfaringer og inkluderer Olga i tegneaktiviteten ved at sikre, at hun også får en farveblyant. Ada arbejder med aldersforskellene i børnekollektivet og det intragenerationelle potentiale, som børnegruppen på børnehavestuen rummer, og åbner på den måde dyaden mellem hende og Olga. Derved støttes Olga ikke blot i et her og nu gennem tæt kontakt med Ada, men også gennem en forbindelse til en mindre børnegruppe, hvor hun netop i kraft af sin tilknytning til det fælles bevæges til at sidde selv, tale selv og være selv (se også Winance, 2010, s. 112). Ada imødekommer således Olgas omsorgsbehov ved først at etablere en dyadisk relation og derefter åbne den, så spejlingen af Olgas følelser og hendes inklusion bliver et fælles anliggende.

Analysen ovenfor viser, at *pædagogisk tilstedeværelse* ikke kun handler om at finde måder at alment gøre den enkeltes eller mindretallets behov på, men også om at etablere dyadiske omsorgsrelationer i en hektisk hverdag, åbne dem og inddrage de øvrige børn som aktive medspillere i omsorgen for det enkelte barn. Gennem denne praksis forbinder Ada Olgas individuelle behov med fællesskabet, som støtter hende i at blive en del af gruppen.

Vinduessnak: at være til stede to steder på samme tid

"Det er fredag, og pædagogen Tine står ved vinduet på Billestuen, som vender ud mod et fortov, hvor Villys far står ved cykelstativet med sine cykelnøgler i hånden. I løbet af ugen har personalet forsøgt at få femårige Villys far i tale om nogle udfordringer, som de oplever i forbindelse med Villy. Familien og faren selv står i en vanskelig livssituation, og han har været 'ganske svær at få fat i', som Tine beskrev det dagen forinden. De oplever ham som meget undvigende

og vurderer, at han er ubehageligt til mode ved at skulle tale med dem. De beslutter, at faren ikke skal indkaldes til et møde over Aula, da de frygter, at det kan forstærke hans ubehag yderligere, men de holder fast i, at en samtale med ham er vigtig.

Netop denne fredag er de alle tre til stede på stuen, og de vurderer hurtigt, at det er et godt tidspunkt til en "tilfældig snak". Mens Tine og faren taler, er det tydeligt på farens kropssprog, at han slapper af. Han går væk fra sin cykel og stiller sig tæt på det åbne vindue og Tine, der står på den anden side. Tines og farens kroppe, blikke og lave stemmer signalerer, at de er i samtale. Børnene på Tines side af vinduet leger omkring hende, men henvender sig ikke til hende, og forældre ved cykelstativet bag Villys far hilser ikke på ham, som de ellers plejer.

Til trods for den fortrolige atmosfære, som omgiver de to, er Tine ikke afkoblet fra, hvad der sker på Billestuen under samtalen. Flere gange får hun beroliget nogle drenge, som leger med høj stemmeføring og aktivitet tæt på hende. Undervejs udveksler Tine også løbende blikke med Bo og Ada. Da femårige Ole læner sig op ad hendes ben, får hun kort øjenkontakt med ham og aer ham på hovedet for en stund, alt imens hun fortsætter samtalen med faren på den anden side af vinduet". (Feltnoter)

Ligesom Ada på "den skæve morgen" formår Tine i den etnografiske fortælling "vinduessnakken" at være til stede i flere situationer samtidigt. Ved at positionere sig ved vinduet kan hun både deltage i samtalen med Villys far med nærvær og lydhørhed og i livet på stuen med tilgængelighed og berøring. Gennem sin dobbelte kropslige positionering på tærsklen mellem hjem og institution forener Tine således en hensyntagen til den enkelte – her Villys far – og fællesskabet på stuen.

Tines dobbelte positionering hviler på en fælles prioritering mellem hende, Bo og Ada, som ligger til grund for, at personalet vælger, at faren skal "fanges" til en "tilfældig snak" og ikke "indkaldes" til et formelt møde. I den konkrete situation spiller blikkene mellem Bo, Tine og Ada en vigtig rolle, da de gennem denne nonverbale kommunikation løbende vurderer, om deres fælles prioritering af samtalen med Villys far i netop denne situation fortsat er hensigtsmæssig, og om det er passende, at Tine midlertidigt indtager en perifer position for at være nærværende, mens de andre overtager ansvaret for børnegruppen. De lægger vægt på at lade noget finde sted på det rette tidspunkt – i det rette nu – ud fra en omsorgsetisk vurdering, der tager hensyn til både Villys og familiens situation og farens undvigende adfærd. Selvom personalet mener, at samtalen er nødvendig, anerkender de farens modstand ved at være responsive i deres praksis. På den måde udligner de den ulige magtbalance, der typisk kendetegner forældresamarbejdet i dagtilbud og skole (Dannesboe et al., 2018), og gør således den etiske

fordring bag samarbejdet mindre kontrollerende og mere smidig i sin form.

Samtalens tilsyneladende tilfældige karakter og dens placering midt i børnehavehverdagen skyldes derfor ikke mangel på tid, men handler om at skabe en ramme, der gør det lettere for faren at samarbejde med og være til stede i institutionen. Ved at vælge et tidspunkt, hvor alle tre pædagoger er på stuen, kan de både være lydhøre overfor farens behov og på samme tid sikre, at "det rette nu" opstår gennem deres fælles tilstedeværelse. Samtalen er på den måde resultatet af personalets orkestrering af en samværsform, der ikke kun tager hensyn til Villys og børnegruppens behov, men som også formår at forene daginstitutionelle hensyn med hensyn til Villys hjem.

Denne sidste analyse viser, at *pædagogisk tilstedeværelse* handler om at etablere en dyadisk omsorgsrelation, her mellem en pædagog og en forælder, og samtidig bevare opmærksomheden på børnegruppens fælles livsudfoldelse. Dette sker gennem små handlinger som berøring, blikke og nonverbal kommunikation med både børn og kolleger, uden at det ene hensyn går på kompromis med det andet.

Afslutning: Hvordan bidrager begrebet pædagogisk tilstedeværelse til den pædagogiske omsorgsforskning?

I denne artikel har vi vist, hvordan det lykkes pædagoger at drage omsorg for både det enkelte barn og børnegruppen igennem det, vi kalder *pædagogisk tilstedeværelse*. *Pædagogisk tilstedeværelse* beror på en sammentæt praksis, som gør det muligt at integrere dyadiske og polyadiske omsorgsprocesser i den institutionelle hverdag. Nogle gange indebærer det at planlægge møder og udvikle aktiviteter og rutiner – *orkestrere* samværsformer – hvor individuelle behov bliver fælles anliggender og goder i og for børnegruppen. Andre gange handler det om at reagere på konkrete omstændigheder i hverdagen ved spontant at sætte rutiner og planer i bero for at *prioritere* behov, der presser sig på. Ofte afhænger både de planlagte og spontane prioriteringer af behov og orkestreringerne af samværsformer af personalets *kropslige deltagelse* i livet på stuen, hvor de kontinuerligt mærker, håndterer og takler børnegruppens mangfoldige behov.

I et systematisk review af dansk pædagogisk forskning, der undersøger pædagogers faglighed, fremhæver Line Togsverd og Christian Aabro (2020) hensyn til både individ og fællesskab som centrale faglige værdier, som pædagoger balancerer konkret og situationelt ved hjælp af sensitivitet og refleksion i en foranderlig praksis (s. 50). Artiklens tre etnografiske analyser viser også, at personalet på Billestuen manøvrerer hensyn til såvel det enkelte barn som børnegruppen. Den væsentlige forskel er dog, at vi udfordrer forestillingen om, at praksis nødvendigvis handler om at balancere modsatrettede interesser. Vi argumenterer for, at *pædagogisk tilstedeværelse* bør forstås som en integreret praksis, hvor

Med *pædagogisk tilstedevær* bliver det muligt at beskrive og udfolde de omsorgshandlinger, der ikke kun retter sig mod individet, men også de kollektive samværsformer

dyadiske og polyadiske omsorgsprocesser både forbindes og finder sted samtidig.

Da vi som et led i studiet delte vores foreløbige analyser med personalet på Billestuen, blev det tydeligt, at de, selvom de genkendte de beskrevne situationer, ikke opfattede dem som *omsorg*. Som Bos og Adas udtalelser i artiklens indledning illustrerer, så handler omsorg for dem om at være nærværende i kontakten med børnene. Denne opfattelse af omsorg reflekterer en mere generel forståelse blandt pædagoger, hvor "nærvær" betragtes som et væsentligt element i deres omsorgsarbejde (Gitz-Johansen, 2022). Med inspiration fra udviklingspsykologien lancerer Thomas Gitz-Johansen begrebet *omsorgsøjeblikke* for at fremhæve, hvordan omsorg for små børn for pædagoger handler om at være nærværende, spejlende og autentisk i kontakten med dem. Selvom vi genkender dette omsorgsideal fra Billestuen, viser vores analyse, at flere aspekter af pædagogernes praksis falder udenfor den dyadiske omsorgsforståelse, som typisk forbindes med nærvær i udviklingspsykologiske termer. Denne forståelse fokuserer primært på kontakten til det enkelte barn og skaber dermed en opdeling, der problematisk adskiller individ og kollektiv i dagtilbud.

Vi ønsker ikke at negligere personalets forståelser af omsorg, der som beskrevet reflekterer pædagogers forståelser af omsorg mere generelt, eller deres erfaringer med at være pressede i omsorgsarbejdet. Vi underkender heller ikke eksisterende forskning, der fremhæver nærvær som en central pædagogisk kvalitet (Jensen, 2009; Svinth, 2010). Men fordi omsorg i dagtilbud er indlejret i komplekse og uforudsigelige kontekster, hvor pædagoger håndterer mange børn i store institutionelle

fællesskaber (Gulløv, 2018), og hvor de derfor ikke kan håndtere individers behov på en måde, der er afkoblet fra det sociale og materielle liv i og omkring institutionen, vil vi argumentere for, at pædagogisk omsorg også må forstås med et analytisk perspektiv, hvor de analytiske greb tilpasser sig den empiriske virkelighed, som udforskes (Seaman et al., 2019, s. 18).

Med *pædagogisk tilstedevær* bliver det muligt at beskrive og udfolde de omsorgshandlinger, der ikke kun retter sig mod individet, men også de kollektive samværsformer, som pædagogerne skaber i hverdagen. Vi forstår *pædagogisk tilstedevær* som en integreret del af pædagogisk nærvær og ikke som dets modsætning. Ordet "tilstedevær" er da også etymologisk nært beslægtet med "nærvær" – så nært, at de to ords betydning beskrives med hinanden i ordbogen (Den Danske Ordbog, u.å.). Men eftersom nærvær i praksis og forskning typisk forbindes med dyadisk omsorg, der imødekommer det enkelte barns behov, mener vi, at der er behov for et begreb, der kan åbne for, hvordan dyadiske relationer også er indlejrede i kollektive samværsformer, hvor børn inviteres ind i at drage omsorg for hinanden. På baggrund af de etnografiske analyser vil vi argumentere for, at "de mange andre ting", som Adas citat i artiklens indledning kredser om, kan forstås som et omsorgsfagligt beredskab – som vi kalder *pædagogisk tilstedevær*. Dette begreb integrerer og håndterer hensyn til både det enkelte barn og børnegruppen på sammenflettede måder i dagtilbudshverdagen. På den måde udfordrer vi opfattelsen af disse hensyn som modsatrettede poler og åbner for nye spørgsmål om samt undersøgelser og diskussioner af, hvad pædagogisk omsorg i hverdagen også kan omfatte.

Litteratur

- Bowlby, J. (1994). *En sikker base*. Det Lille Forlag
- Bundgaard, H., & Mogensen, H. O. (2018). Analyse: Arbejdet med det etnografiske materiale. I H. Bundgaard, H. O. Mogensen, & C. Rubow (red.), *Antropologiske Projekter: En Grundbog* (s. 73-91). Samfundslitteratur.
- Cepos. (2023). *Sygefravær blandt kommunale pædagoger i 2023*. <https://cepos.dk/wp-content/uploads/2024/08/sygefravaer-blandt-paedagoger-2023.pdf#:~:text=Det%20gennemsnitlige%20sygefrav%C3%A6r%20for%20p%C3%A6dagoger%20m.fl.%20i%20kommunerne,2022%20og%20faldt%20igen%20til%2016%2C9%20i%202023>
- Dannesboe, K. I., Bach, D., Kjær, B., & Palludan, C. (2018). Parents of the Welfare State: Pedagogues as Parenting Guides. *Social Policy and Society*, 17(3), 467–480. <https://doi.org/10.1017/S1474746417000562>
- Den Danske Ordbog. (u.å.). Nærvær. I *Den Danske Ordbog*. Hentet d. 17. december 2024 fra nærvær — Den Danske Ordbog
- Den Danske Ordbog. (u.å.). Tilstedevær. I *Den Danske Ordbog*. Hentet d. 17. december 2024 fra tilstedevær — Den Danske Ordbog
- Ehn, B., Löfgren, O., & Wilk, R. (2015). *Exploring Everyday Life: Strategies for Ethnography and Cultural Analysis*. Rowman & Littlefield Publishers Inc.
- EVA. (2024). *Børn i udsatte positioner i daginstitutioner*. <https://admin.eva.dk/udgivelser/2024/maj/boernefaellesskaber-og-boern-i-udsatte-positioner-i-dagtilbud>
- Gitz-Johansen, T. (2022). Omsorgsøjeblikke—Vuggestuepædagogers tavse viden om omsorg. *Dansk Pædagogisk Tidsskrift*, nr. 2, 22–38.
- Gitz-Johansen, T., Kampmann, J., & Kirkeby, I.M. (2001). *Samspil mellem børn og skolens fysiske rammer*. Rum Form Funktion
- Gulløv, E., & Højlund, S. (2003). *Feltarbejde blandt børn: metodologi og etik i etnografisk børneforskning*. Gyldendal.
- Gulløv, E., & Højlund, S. (2005). Materialitetens pædagogiske kraft. I K. Larsen (Red.), *Arkitektur, krop og læring* (s. 21–42). Hans Reitzels Forlag.
- Gulløv, E. (2018). Diskussionen om opdragelse: om ansvar, autoritet og balancer. *Forskning i Pædagogers Profession og Uddannelse*, 2(2), 5-19. <https://doi.org/10.7146/fppu.v2i2.110780>
- Hammersley, M., & Atkinson, P. (2019). *Ethnography: Principles in Practice* (4. udg.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315146027>
- Hillersdal, L., & Winther, J. (2024). Komplekse omsorgsarrangementer i ældreomsorgen. I B. F. R. Nielsen & L. O. Evron (Red.), *Sårbarhed og aldring i et sygeplejersperspektiv*. (s. 96–110). FADL's Forlag.
- Hillersdal, L., & Winther, J. (2023). Intergenerationelle omsorgsarrangementer i et aldrende samfund. *Tidsskriftet Antropologi*, 86, 63-74. <https://doi.org/10.7146/ta.vi86.141322>
- Indenrigs- og Boligministeriets Benchmarkingenhed. (2021). Arbejdstid blandt pædagogisk personale i kommunerne. <https://www.benchmark.dk/analyser/integration-og-beskaeftigelse/arbejdstid-blandt-det-paedagogiske-personale-i-kommunale-dag-tilbud->
- Jensen, H. (2009). Anerkendelse og empati, nærvær og opmærksomhed som fundament for det gode lærings- og udviklingsmiljø. *Kognition og Pædagogik*, 19(71), 16–23.
- Madden, R. (2017). *Being ethnographic: a guide to the theory and practice of ethnography* (2. udg.). SAGE Publications Ltd.
- Mol, A. (2008). *The Logic of Care: Health and the Problem of Patient Choice*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203927076>
- Mol, A., Moser, I., & Pols, J. (2010). *Care in Practice. On Tinkering in Clinics, Homes, and Farms* (s. 7–26). Transcript Verlag. <https://doi.org/10.1515/transcript.9783839414477>
- Seaman, A. T., Robbins, J. C., & Buch, E. D. (2019). Beyond the Evaluative Lens: Contextual Unpredictabilities of Care. *Journal of aging studies*, 51. <https://doi.org/10.1016/j.jaging.2019.100799>
- Staunæs, D., & Søndergaard, D. M. (2007). Nyttige resultater i en tango-tid. *Nordiske Udkast*, 35(1), 55–71.
- Stern, D. N. (1985). *The Interpersonal World of the Infant: A View from Psychoanalysis and Developmental Psychology*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429482137>
- Svinth, L. (Red.) (2010). *Nærvær i pædagogisk praksis*. Akademisk Forlag.
- Thelen, T. (2015). Care as social organization: Creating, maintaining, and dissolving significant relations. *Anthropological Theory*, 15(4), 497–515. <https://doi.org/10.1177/1463499615600893>
- Togsverd, L., & Aabro, C. (2020). *Pædagogers faglighed – en vidensopsamling*. BUPL.
- Trevarthen, C. (1979). Communication and cooperation in early infancy: A description of primary intersubjectivity. I M. Bullowa (Red.): *Before Speech*, (s. 321–348). Cambridge: Cambridge University Press.
- Tronick, E. Z. (1998). Dyadically expanded states of consciousness and the process of therapeutic change: Interventions that effect change in psychotherapy: A model based on infantresearch. *Infant Mental Health Journal*, 19(3), 290–299.
- Winance, M. (2010). Care and disability: Practices of experimenting, tinkering with, and arranging people and technical aids. I A. Mol, I. Moser, & J. Pols (Red.), *Care in Practice. On Tinkering in Clinics, Homes, and Farms* (s. 93–118). Transcript Verlag. <https://doi.org/10.1515/transcript.9783839414477>
- Winnicott, D. W. (2022). *Leg og virkelighed* (3. udg.). Hans Reitzel.
- Winther-Lindqvist, D. (2023). *Omsorg i pædagogisk arbejde*. Hans Reitzel.